

Victor R. Fuchs: A nemek közötti gazdasági egyen- lőtlenségekről

*Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest,
2003. 236 old., 2990 Ft*

Az utóbbi években mind a társadalomtudományi szakma, mind a média komoly érdeklődést mutat a nők gazdasági hátrányával kapcsolatos tények és magyarázatok, a nem szerepekben bekövetkező – valóságos vagy kívánatos – változások, valamint a nemek egyenlőségét előmozdítani szándékozó kormányzati javaslatok iránt. Fuchs könyve a szakirodalmi áttekintés műfajához áll a legközelebb. Emiatt valószínűleg kevés újdonsággal szolgál a nemek közötti egyenlőtlenségek kutatóinak. Viszont talán ez az első magyar nyelvű bibliográfia, amely közérthetően és olvasmányosan, a felesleges szakmai zsargont mellőzve foglalja össze a specialisták által felhalmozott ismeretanyagot. (Ugyanakkor az érvelés megértéséhez az olvasónak feltétlenül el kell sajátítania néhány alapvető közgazdasági és statisztikai fogalmat és összefüggést.) Használhatóságát az sem csökkenti, hogy nem a magyarországi, hanem az 1950 és 1990 közötti amerikai tapasztalatokat ismerteti (az amerikai kiadás 1990-ben jelent meg). Fuchs könyve, mely a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában elindított közgazdasági kiskönyvtár sorozatban jelent meg, kitűnő választás a témával először ismerkedő laikusok számára. Ráadásul jól használható tananyagként mind a társadalmi nemek szociológiájával foglalkozó, mind az alkalmazott közgazdaságtani kurzusokon.

Célja a nemek közötti egyenlőtlenségek érzelmi szempontból semleges leírása és magyarázata. Első fejezetében ismerteti a nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekkel kapcsolatos téziseit. Első tétele, hogy a nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségek alapvetően nem csökkentek. Természetesen számos megfigyelés utal arra, hogy a nők munkaerő-piaci hely-

zete javult az 1960-as évek óta. Ám a nők még mindig az alacsonyabb keresetet biztosító foglalkozásokban koncentrálnak, és rájuk hárul a háztartási és a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatok zöme. A második tétel szerint a nők hátrányos helyzetét nem lehet a munkaadók viselkedésének – a diszkriminációnak vagy a kizsákmányolásnak – tulajdonítani; a harmadik tétel pedig azt állítja, hogy hátrányos helyzetük oka a karrier és a család közötti konfliktus. A szerző végül megvizsgálja, milyen kormányzati intézkedésekkel lehet hatékonyan csökkenteni a nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségeket. Második és harmadik tézisére támaszkodva amellest érvel, hogy egy racionális szakpolitika nem a munkaadók viselkedését, hanem a családoknak a gyermekgondozással kapcsolatos döntéseit próbálja befolyásolni.

A második fejezet (*A forradalom és gyökerei*) először a nők gazdasági helyzetében bekövetkezett változásokat részletezi. A nők foglalkoztatásában számos kedvező tendencia érvényesült: ma már nagyobb arányban állnak újra fizetett munkába a gyermek első születésnapja előtt, és nagymértékben nőtt az arányuk a diplomát és doktori fokozatot újonnan elnyerők között is. Ezzel párhuzamosan viszont csökkent a termékenység. Ugyancsak csökkent a házasságkötések száma, viszont nőtt a házasságon kívüli születések és a válásoké. A változások okait keresve, Fuchs először két gyakori hipotézist vizsgál meg. Az egyik szerint a nők „tartalék” munkaerőt jelentenek: nagy munkaerő-kereslet esetén igénybe veszik, de gazdasági hanyatlás idején elbocsátják őket. A másik azt állítja, hogy a nők akkor állnak munkába, ha romlanak férjük kereseti lehetőségei. Fuchs szerint az első hipotézisnek ellentmond az, hogy 1947 és 1985 között minden évben nőtt a nők foglalkoztatottakon belüli aránya. Ráadásul a növekedés gyorsabb volt azokban az években, amikor a munkanélküliség a legjobban növekedett. A második hipotézis számos tényre képtelen megmagyarázni. Például nemcsak a házasság, hanem a nem házasság foglalkoztatottsága is javult. Továbbá a hatévesnél kisebb gyermeket nevelő anyák foglalkozta-

tottsági esélye különösen azokban a családokban javult, ahol a férj magas jövedelmű.

A nők javuló munkaerő-piaci esélyeire Fuchs szerint nehéz egyetlen átfogó magyarázatot kidolgozni, mert nem mindig egyértelmű, milyen sorrendben követik egymást a munkavállalással, a gyermekvállalással és a családi állapot megváltoztatásával kapcsolatos döntések. Fuchs három elméleti lehetőséget vizsgál. Az első szerint a kedvezőbb munkalehetőségek hatására a nők csökkentik mind termékenységüket, mind házassági hajlandóságukat. Ennek oka az, hogy reálbérük emelkedése megráigítja a szabadidőt és a háztartási munkát, különösen akkor, ha a pluszjövedelmet fogyasztásra költhetik. Ha viszont a nők „kivonulnak” a háztartásból, csökkentik termékenységüket (vagy későbbi életkorra halasztják a szülést), és a családon belüli konfliktusok is nagyobb eséllyel végződnek válással. Ténylegesen ez történt a második világháború után: először a házasság foglalkoztatása kezdett növekedni (az ötvenes években), majd (a hatvanas években) csökkent a termékenység. Ez a magyarázat viszont nem kielégítő a hetvenes és nyolcvanas évekre, mivel ekkor a nők reálbére stagnált, viszont foglalkoztatottságuk továbbra is nőtt. Továbbá végig a XX. század során a termékenység csökkenése rendszerint megelőzte a nők foglalkoztatottságának javulását. A második lehetőség tehát az, hogy a termékenység csökkenése befolyásolja a nők munkavállalási döntéseit. Ezt az elméleti lehetőséget támasztja alá beáramlásuk a szolgáltatási szektorba, amely a lakóhelyhez közeli állásokat kínál, és lehetővé teszi a rugalmas munkaidőt vagy a részfoglalkoztatást, amitől vonzóvá válik a gyermekes nők számára. Van egy harmadik lehetőség, amelynek elemzésével Fuchs adós marad, nevezetesen hogy a nők növekvő válási esélyekkel számolnak, ami alacsonyabb termékenységre és erős munkaerő-piaci részvételeire ösztönzi őket.

Mindhárom magyarázat standard közgazdasági módszerekkel elemzi a nők viselkedését: az adott és változatlan preferenciákkal rendelkező nők viselkedésének változását a munka-

erőpiacon vagy a házassági piacon bekövetkezett változások idézik elő. Közös hétköznapi tapasztalataink viszont azt sugallják, hogy a női munkavállalás növekedése és a nemi szerepek változása nem mehetett volna végbe a nemi szerepekkel kapcsolatos nézetek, ideológiák változása nélkül. Ezek bevonása első látásra szétfeszíti a közgazdasági elemzés kereteit, hiszen az ideológia változása preferenciaváltozásnak tűnik. Fuchs álláspontja az, hogy a nemi ideológiák változása felerősítette a munkaerő-piaci és/vagy a házassági piaci lehetőségekben bekövetkezett változások hatását. A kompetitív médiapiacra minden médiumnak érdekében áll a kereseti lehetőségek javulását bemutató hírek szerepeltetése. A lehetőségek javulásáról szóló médiatartalmakban találják meg a nők azokat az érveket, amelyekkel meg tudják indokolni maguknak, miért növelik munkaerő-piaci részvételüket a család rovására (a kognitív diszsonancia csökkentése).

A harmadik fejezet (*Minél inkább változnak a dolgok*) a nők hátrányos gazdasági helyzetének változatlanságára utaló tényeket ismerteti. A foglalkozási szegregáció stabil maradt, különösen az iskolázatlan vagy az idős populációban. A nők sokkal nagyobb arányban dolgoznak rész munkaidőben, mint a férfiak. A gyermekgondozási és a háztartási munkák zöme még ma is a nőkre hárul. Habár a nők 1986-ban nagyobb valószínűséggel dolgoztak fizetett állásban, mint 1960-ban, a rész munkaidőben foglalkoztatott nők aránya állandó maradt. S noha bérhátrányuk az utóbbi évszázadok során csökkent, 1980-ban még mindig csak a férfiak bérének 60 százalékát keresték.

Hogyan magyarázható a nők munkaerő-piaci hátránya? Fuchs számos magyarázatot említ. Érdekes két hipotézist közelebről is megvizsgál. Az egyik közismert magyarázat szerint a munkaadók előítéleteik miatt alacsonyabb bért fizetnek vagy rosszabb állást kínálnak a nőknek. A diszkrimináció-hipotézis azonban elmentmond néhány fontos ténynek. Ha igaz volna, akkor a nemek közötti egyenlőtlenségek ugyanolyan stabilak lennének, mint a fehérek és feketék közötti egyenlőtlenségek. A rasszok

közötti egyenlőtlenségek – a faji szegregáció és a feketék bérhátránya – azonban látványosan csökkent az Egyesült Államokban. Ha a munkaadók diszkriminálnak, miért nem diszkriminálják a feketéket? A másik kézenfekvő magyarázat az, hogy a foglalkozási szegregáció a kizsákmányolás eszköze: ha a munkaadók csak nőket foglalkoztatnak, akkor lenyomják a nők bérét, és ezáltal több profit-hoz jutnak. Ez a hipotézis akkor értelmes, ha egy-egy foglalkozáson belüli szegregációval van dolgunk. Viszont képtelen megmagyarázni azt a tényt, hogy a szegregáció inkább az ágazatok között figyelhető meg, hiszen „az acélipari munkáltatók például [...] aligha nyerne azon, hogy kiszorítják a nőket a ruházati iparba” (60. oldal). A hipotézist közvetlenül cáfolja az a megfigyelés, hogy nincs pozitív kapcsolat a szegregáció mértéke és a profit között. Mindkét magyarázat azt feltételezi, hogy a nők gazdasági hátrányáért a munkaadók viselkedése felelős. A munkaadói viselkedéssel kapcsolatos hipotézisek képtelenek megmagyarázni, miért erősebb a nemi szegregáció 1980-ban, mint a faji, hogy a faji szegregáció miért csökkent nagyobb mértékben, mint a nemi!

Fuchs szerint a rész munkaidős foglalkozás a nők választását tükrözi, illetve a családoknak a gyermekeveléssel kapcsolatos megfontolásait mutatja. A foglalkozási szegregáció és a nők bérhátránya végeredményben annak tudható be, hogy a nők (pontosabban az anyák) inkább a rész munkaidős és a rutin jellegű foglalkoztatást keresik.

A karrier és a család közötti konfliktust egy egyszerű alkumodell alapul véve elemzi a negyedik fejezet (*Átváltások és feszültségek*). Az alku tárgya a családi kötelezettségek elosztása férj és feleség között. Tegyük fel, hogy egy gazdaságban a férfiak többet keresnek a nőknél, vagy a nők számára fontosabb a gyerekekkel való törődés. Valószínű, hogy e két feltevés közül az egyik érvényes. (A férfiak kereseti előnye könnyen dokumentálható, az viszont kevésbé, mennyire fontos a gyermekekkel való törődés a férfiak és a nők számára. Fuchs szerint a válás utáni gyermekelhelyezés elosztása, valamint néhány feminista író

vallomása azt igazolja, hogy a nők nagyobb értéket tulajdonítanak a gyermekekkel való törődésnek.) Ilyen feltevések mellett az alku során inkább a férfiak karrierszemléletjének érvényesülnek – hiszen ez maximalizálja a család anyagi jólétét. A nőkre hárul viszont a háztartási és a gyermeknevelési munkák zöme. Ez magyarázza, miért olyan magas a nők aránya a rész munkaidőben foglalkoztatottak között. Az alkumodell továbbá magyarázatot kínál a nők foglalkozási szegregációjára és (órabérben mért) bérhátrányára is. A foglalkozási csoportok rendszerint heterogének a munkakör szempontjából. Például a könyvelők között egyaránt találhatók pénzügyi tanácsadók és rutinszerű számviteli feladatokat ellátó alkalmazottak. A nők az alacsonyabb keresettel járó, rutinszerű munkakörökben koncentrálnak. Ennek oka egyszerű: az anyaszerepre készülő nők számára nem éri meg a karrierépítés, hiszen a szüléssel megszakadó foglalkoztatás nagy valószínűséggel a karriert is megszakítja. Természetesen úgy is lehetne érvelni, hogy a munkaadók nem szívesen vesznek fel nőket egy felfelé ívelő karrier kezdő állásába. (Ez azonban nem diszkrimináció a szó szigorú értelmében.) Ezt a magyarázatot támasztja alá az a megfigyelés is, hogy az anyák alacsonyabb órabért kapnak, mint a gyermektelen nők. Sőt minél több gyermeke van valakinek, annál kisebb az órabére egy azonos iskolázottságú és életkorú, gyermektelen nőhöz képest. A nők nem szívesen választanak olyan (például orvosi, jogi, üzleti) hivatást, ahol a gyakornoki és a teljes státusú állás megköveteli a túlórázást. Végül az alkumodell arra is magyarázatot ad, miért nőtt az utóbbi évtizedekben a válások aránya, és miért csökkent a termékenység, különösen az iskolázott nők körében. Ha a karrierre vágyó partnerek nem tudnak megállapodni a háztartási és a gyermeknevelési feladatok elosztásában, akkor nő a házasságon belüli erőszak vagy a válás előfordulási valószínűsége. Nyilvánvaló, hogy az iskolázott nők ragaszkodnak inkább a karrierhez, tehát jobban ki vannak téve a gyermektelenség és a válás kockázatainak. Az amerikai nők között kizárólag a fehér,

25–44 éves, nem házas, iskolázott nők gazdasági helyzete javult jelentősen a férfiakéhoz képest.

Az ötödik fejezet (*A gazdasági jólét mérlege*) a férfiak és a nők gazdasági helyzetét veti össze. A pénzjövedelem a nőknél 140, a férfiaknál csupán 25 százalékkal nőtt 1960 és 1986 között. A gyermekgondozásra fordított idő mindkét nemnél csökkent, a háztartási munkára fordított idő pedig egyik nemnél sem változott lényegesen. A nők munkára fordított ideje majdnem megduplázódott, míg a férfiaké lényegében változatlan maradt. A nők pénzjövedelmének növekedése mögött tehát a munkaidő növekedése áll. A férfiakhoz képest jelentős javulást értek el a fehér, 25–44 éves, nem házas, iskolázott nők. Más női csoportok helyzete viszont romlott. Fuchs nagy figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy a szegénység a nők körében koncentráliódik-e (a szegénység feminizálódása). Úgy látja, hogy csak a feketék körében figyelhető meg a szegénység koncentrációja. A fehér nők szegénységi kockázata sokkal közelebb van a fehér férfiakéhoz, mint akár a fekete férfiakéhoz, akár a fekete nőkéhez. A szegénység feminizálódásának oka az egynemű háztartások (a keresőképes férj hiánya) elterjedése, ami a feketéknél gyakoribb: míg a fekete nőknél 15-ről 24 százalékra, a fehér nőknél 3-ról 7 százalékra nőtt 1960 és 86 között a gyermeküket egyedül nevelő nők aránya.

A hatodik fejezet (*Senki sem sziget*) azt mutatja be, milyen költségeket ró az egész társadalomra a karrier és a család közötti konfliktus. A nők gazdasági egyenlőségre törekvésének egyik nem szándékolt következménye a termékenység csökkenése. A termékenység csökkenésének van egy kollektív, avagy társadalmi költsége: a társadalombiztosítási befizetések csökkenése. A termékenységszűkülés ugyanis csökkenti azok számát, akik húsz-harminc év múlva a társadalombiztosítás nettó befizetői lesznek. A karrier és a család konfliktusának hatására a gyermekekre fordított gondoskodás ideje és minősége is csökken. Fuchs számos statisztikával – iskolai teljesítmény, elhízás, gyermekszegénység, öngyilkosság – mutatja be a gyermekek jólétének csök-

kenését, ami szintén költséges lehet a társadalomnak, ha a szülő csökkenő figyelme hozzájárul a bűnözés növekedéséhez.

A hetedik fejezetben (*Mit tehetünk?*) vizsgálja Fuchs a nők helyzetének javítását célzó kormányzati intézkedések eredményességét, megkülönböztetve a munkaerő-piaci és a gyermekközpontú kormányzati programokat. A munkaerő-piaci programok legtipikusabb eszközei a diszkriminációellenes és a pozitív diszkriminációt elősegítő intézkedések – azon feltevés alapján, hogy a nők problémája elsősorban a munkáltatók előítéletes vagy kizsákmányoló magatartása. Fuchs egyértelműen hatástalannak tartja a diszkriminációt tiltó jogszabályalkotást. Számára az a megdöbbenő, hogy a diszkrimináció évtizedeken át tartó tilalma ellenére a bíróság előtt milyen ritkán lehetett bizonyítani a munkaadók diszkrimináló viselkedését.

A diszkriminációs jogalkotás kudarca egy másik munkaerő-piaci eszközre, az összehasonlítható érték elvének jogi kikényszerítésére hívja fel a figyelmet. Ez a béreknek az állások jellemző objektív ismérveivel (például iskolázottsági követelmény, felelősség mértéke) igazítását jelenti. Az összehasonlítható érték elvét számos kritika érte. A közgazdász számára alapvető gyengesége az, hogy a munkaerő-piaci kereslet és kínálat figyelmen kívül hagyására kényszerítene a munkaadókat, ami viszont az erőforrások nem hatékony allokációjához, azaz az egész társadalmat terhelő költségekhez vezetne. A feminista számára az elv hátránya az, hogy nem ösztönözné a nőket arra, hogy jól fizető, „férfi” foglalkozást keressenek. Végül kétséges, megállapíthatók-e azok az objektív munkakörü jellemzők, amelyek a bérezés alapjául szolgálnának. Fuchs szerint az összehasonlítható érték elvének kritikája nem teljesen megalapozott. A közgazdászoknak igazuk van abban, hogy a kereslet-kínálat elhanyagolása költségeket ró a társadalomra. Az igazi kérdés azonban az, hogy ezek a költségek nagyobbak-e annál a haszonnál, amivel az összehasonlítható érték elvének alkalmazása jár. Fuchs az objektív munkakörü jellemzők mérési problé-

máit is eltűzöttnek tartja. Számos nagyvállalat alkalmaz munkakörü jellemzőkön alapuló értékelési szabályokat, és sikeres tanácsadó cégek is foglalkoznak ilyen bérezési rendszerek kidolgozásával.

Fuchs mégsem jelenti ki, hogy a hatékony kormányzati politikának az összehasonlítható érték elvét kellene követnie, hiszen hiányoznak az empirikus bizonyítékok, amelyek alapján hatása megítélhető lenne. Mindenesetre szkeptikus: az amerikai gazdaságra kidolgozott szimulációs modell azt sugallja, hogy az összehasonlítható értéket alkalmazó programok komoly társadalmi költségekkel járnak.

A munkaerő-piaci programok áttekintését Fuchs a munkaidő megváltoztatásával kapcsolatos intézkedésekkel zárja. Érdekes az a gondolatki-sérlet, melyben a hivatalos munkaidő harminc órára csökkenne, és a további munkaórákért túlóradíj járna. Ekkor a nők helyzete javulna, hiszen megérné női munkával pótolni a túlórában foglalkoztatott, ezért drága férfi munkát. Egy másik eszköz a munkaidő rugalmassá tétele. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkaadók nem szívesen kísérleteznek rövidebb munkahéttel és rugalmas munkaidővel. Ez utóbbi érthető, hiszen a rugalmas munkaidő költségesebbé teszi a munkások koordinálását, vagy pedig csökkentheti a szolgáltatás színvonalát.

Ezután Fuchs három gyermekközpontú megoldást – szülési szabadság, gyermekek után járó pénzbeli támogatás, gyerekfelügyelet – vesz szemügyre. A szülési szabadság bevezetése társadalmi költségekkel jár. A munkaadókat arra ösztönzi, hogy kevésbé foglalkoztassanak nőket, különösen jobb pozíciókban (ahol a szülési szabadság ideje komoly profitszűkülést jelenthet), kis cégeknél, illetve a tipikusan nőket foglalkoztató iparágakban (ahol komoly költség a szülési szabadság). A nőket is viselkedésük megváltoztatására készíti: későbbi időpontra időztetik az első szülést (hiszen csak a foglalkoztatott nők kaphatnak szülési szabadságot), és munkakínálatuk csökken, vagy a szabadságot kínáló cégek felé fordul.

A magyar olvasó valószínűleg a gyermekek után járó támogatások ér-

telélese iránt érdeklődik. Itt a fő kérdés az, kik jogosultak a támogatásra. Fuchs szerint csak azok az intézkedések lehetnek hatékonyak, amelyek az egyének által nem megváltoztatható jellemzőktől függően nyújtanak valamilyen juttatást. Ebből logikusan következik, hogy a gyermektámogatás nem köthető például a családi állapotához. Érdekesebb az a kérdés, függhet-e a támogatás a családi jövedelemtől, hiszen – túlórázással vagy állásváltoztatással – a jövedelem is megváltoztatható. A társadalmi igazságosság azt diktálná, hogy a támogatás legyen progresszív, azaz kevesebb támogatást kapjanak a gazdagabb családok. Egy ilyen program azonban nem segítené a nőket a gazdasági egyenlőség elérésében. Képzelnék el egy anya helyzetét, akinek lehetősége van arra, hogy jobban fizetett állásban dolgozzék. A jobb állásból származó nettó jövedelem és a jelenlegi nettó jövedelem között kicsi lesz a különbség, hiszen a bruttó jövedelmek közötti viszonylag nagy eltérést számottevően csökkentheti a progresszív jövedelemadó és a progresszív gyerektámogatás. A progresszív gyerektámogatás tehát nem vagy csak kismértékben ösztönzi a nőket arra, hogy többet dolgozzanak vagy jobb állást keressenek.

Ilyen ösztönzést a regresszív támogatások – tipikusan az adóalap-csökkentő kedvezmények – nyújthatnak, hiszen a magasabb bruttó fizetést terhelő magasabb adót ellensúlyozná az adóalapról leírható, növekvő pénzösszeg. A regresszív támogatások azonban társadalmilag nem igazságosak, hiszen a gazdagabb nőket vagy családokat támogatják. A gazdasági egyenlőség és az igazságosság dilemmájából akkor lehet kitörni, ha a támogatás nem függ a családi jövedelemtől. Ez a támogatás anyagi helyzetük javítására ösztönzi a nőket, hiszen nem csökkentik mesterségesen az adókulcsot, és igazságos is, amennyiben a támogatásokat a szokásos progresszív jövedelemadókból finanszírozzák. Ekkor ugyanis a szegény nők a támogatási rendszer haszonélvezői, hiszen ők kevesebb jövedelemadót fizetnek be a gazdag nőknél, mégis ugyanolyan nagyságú támogatásra jogosultak, mint azok.

A harmadik elemzett gyermekközpontú eszköz a gyermekfelügyelet kiterjesztése. Fuchs szerint lehetetlen alacsony költségű színvonalas gyermekfelügyeletet biztosítani („a gyerekfelügyelet vastörvénye”). A gyermekgondozás költsége igen erősen függ a gondozó bérétől, ezért alacsony költséggel csak akkor lehetséges, ha egy gondozó sok gyerekre felügyel. Ekkor viszont gyenge a felügyelet minősége.

A könyv utolsó fejezete az empirikus eredmények összefoglalásán túl néhány társadalompolitikai elvet is megfogalmaz. Álláspontja az, hogy a gyermekközpontú politikák kívánatosabbak a komoly eredményt felmutatni nem képes vagy még nem kipróbált munkaerő-piaci programoknál. Szerintem Fuchs túlságosan optimista. Vajon igazán segíti-e a nők gazdasági hátrányának mérséklését a gyermekek után járó támogatás? Fuchs egyik fő tézise az, hogy a nők gazdasági hátrányáért a karrier és a család konfliktusa a felelős. A nők egyenlősége akkor reális, ha a gyerekgondozásra és a háztartási munkára kevesebb időt kell fordítaniuk. A gyerekfelügyelet „vastörvénye” alapján a gyerekgondozásra fordított időt csak bőkezű gyerektámogatási rendszer csökkentheti. De valóban lehetséges-e a teljes munkaidős foglalkoztatás, ha a gyermektámogatási rendszer bőkezű? Fuchs itt elfeledkezik a harmadik fejezetben említett példáról. Svédország messzebbre jutott a nők egyenlőségét előmozdító programok kidolgozásában, mint az Egyesült Államok: a svéd nők keresete közel áll a férfiakéhoz, magas a nők foglalkoztatási aránya és bőkezű a gyerekgondozási támogatás, a részmunkaidőben dolgozók között a férfiak aránya mégis alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban! Tehát nem bizonyos, hogy a bőkezű gyerekgondozási programok csökkentik a nők részmunkaidős foglalkoztatását.

Az olvasó bizonyára felteszi a kérdést, érvényesek-e a Fuchs által ismertetett tények, magyarázatok és társadalompolitikai javaslatok a rendszerváltás utáni Magyarországra. Ha belelappoz a releváns irodalomba – például a *Szerepváltozások 2001* című kötetbe –, minden bizonnyal arra a következtetésre jut, hogy igen. Szá-

mos hazai kutatás mutatta ki a nők gazdasági hátrányát a foglalkozási szegregáció, a bérek és a foglalkoztatás terén. Ha a foglalkoztatottságot és a béreket nézzük, viszonylag kedvező a kép. A teljes munkaidős foglalkoztatottságban a nők helyzete a férfiakéhoz viszonyítva nem romlott (azaz a transzformációs válság és a kilencvenes évek végén kezdődő konjunktúra a két nemet hasonlóan érintette), kereseti hátrányuk pedig csökkent 1992 és 1996 között. A nők gazdasági hátrányáról alkotott képet azonban komolyan rontja az a tény, hogy alacsony az anyák foglalkoztatottsága – különösen a kettőnél több gyermeket nevelőké. Legalább két tény szól amellett, hogy a legfőbb ok a karrier és a család konfliktusa. Egyrészt a rendszerváltás után beszűkültek és megdrágultak a korábban nemzetközi összehasonlításban is páratlanul nagyvonalú gyerekgondozási lehetőségek. Másrészt Magyarországon szinte ismeretlen a részmunkaidős foglalkoztatottság. Az olcsón elérhető gyerekgondozás és a részmunkaidős foglalkoztatottság lehetőségeinek együttes hiánya komoly dilemma elé állítja a nőket. Ezt mutatja, hogy 1992 és 2000 között jelentősen csökkent a foglalkoztatott nők gyermekvállalási kedve. Erdemes megjegyezni, hogy a gyermeküket egyedül nevelő nők között a leggyakoribb a teljes munkaidős foglalkoztatottságba való visszatérés a szülés után – ám ennek oka minden bizonnyal a gazdasági kényszer (a kereső férj hiánya).

A kormányzat diszkriminációellenes jogalkotásának fényében különösen aktuálisak Fuchs társadalompolitikai ajánlásai. Mind az ismertetett amerikai, mind pedig az imént említett magyarországi tapasztalatokból az következik, hogy ez a kormányzati intézkedés érdemben nem fogja mérsékelni a magyar nők gazdasági hátrányát. A karrier és család konfliktusára vonatkozó ismeretek alapján talán eredményesebb lenne a részmunkaidős foglalkozás kiterjesztésének ösztönzése és/vagy a gyerekgondozási lehetőségek fejlesztése (bölcsődei, óvodai férőhelyek bővítése és igénybevételek bőkezű támogatása). Nem nehéz azonban belátni, hogy a Fuchs által ajánlott társadalompoli-

ka sokkal költségesebb a kormányzat számára, mint az antidiszkriminációs törvényhozás.

A fordító (Varga Júlia), a szakmai lektor (Semjén András) és az olvasó-szerkesztő (Patkós Anna) kitűnő munkát végzett. Az olvasó nem találkozik nyakatekert vagy értelmetlen mondatokkal. A fordítással kapcsolatban azonban van három kritikai megjegyzésem. A társadalomtudományok művelőit talán meglepetésként éri a munkapiac terminus használata. Sosem számoltam még össze a munkaerőpiac és a munkapiac szavak előfordulási gyakoriságát, mégis az előbbit érzem elfogadott és bevett szakszónak. (Például a *Munkaerőpiaci tükör* címet viseli az az immár negyedik köteténél tartó sorozat, amelyet a munkagazdaságtan legjobb hazai művelői írnak a széles közönség számára.) Másodsor, mivel a könyv műfaja nem politikai publicisztika, jobb döntés lett volna a *nemzet* szó helyett az *amerikai társadalom* használata. Nehezen illenek bele egy szigorúan tudományos munka nyelvezetébe az olyan mondatok, mint „A nemzet gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement... átalakulások” (40. oldal), vagy a „Nemzetünk történetében először van jelen egy olyan fiatal generáció, amely nem reprodukálja önmagát” (135. oldal). „Az amerikai gazdaság és társadalom szerkezetében végbement... átalakulás”, illetve „Az amerikai társadalom történetében először van jelen egy olyan fiatal generáció, amely nem reprodukálja önmagát” mondatok jobban érzékeltetik, hogy a könyvben az amerikai társadalomról van szó, nem pedig a magyarról. Utolsó megjegyzésem a táblázatokkal kapcsolatos. A táblázatok fordításakor és átnézésekor mintha lankadt volna a figyelem. A 3.4. táblázat jegyzetében található „képviselési minta” kifejezés helyett a reprezentatív minta jobb fordítás – de ez sem lenne pontos, hiszen valójában 1 százalékos véletlen mintáról van szó. Az 5.2. táblázat szerint a férfiak évi átlagos pénzjövédelme 1960-ban 10 273 dollár volt, a táblázatot értelmező szöveg (116. oldal) alapján itt 20 273 dollárnak kellene szerepelnie. Ez a hiba az eredetiben is szerepel, mégis, a szerkesztőknek fel

kellett volna tűnjön. Ezek a kritikai megjegyzések azonban nem módosítják véleményemet: *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről* igényes fordítás, amely nem hiányozhat a téma iránt érdeklődő magyar olvasók könyvespolcáról.

BARTUS TAMÁS

Zsadányi Edit: A csend retorikája

KIHAGYÁSALAKZATOK VIZSGÁLATA
HUSZADIK SZÁZADI REGÉNYEKBE

*Kalligram, Pozsony, 2002. 206 old.,
1600 Ft*

Zsadányi Edit kutatói munkásságát eddig különböző, magas színvonalú folyóiratokban publikált írásaiból ismerhettük, amelyek alapján úgy látszott, érdeklődésével elsősorban a XX. század angolszász íróit (Djuna Barnest, Gertrude Steint, Kathy Ackert, Joyce Carol Oatet, Margaret Atwoodot) tünteti ki. Ezen szerzők, bár a nyugati egyetemeken nemcsak a gender studies-nak, hanem a klasszikus irodalmi képzésnek is kanonizált szereplői, Magyarországon kevésbé ismert és elismert figurák, sőt bizonyos tekintetben az irodalom lesajnált, figyelmen kívül hagyott határterületét alkotják. Ebben a vonatkozásban a szerző vállalkozása egyfajta misszióként fogható fel, hasonlóan bármely hazai kisebbségi ügyben elkötelezett mozgalmárhoz, ami természetesen maga után vonja a társadalmi felelősségvállalás és a műesztétikai hatásával számolás egyszerre nem teljesíthető feladatait.

Zsadányi kutatói módszere a szövegértelmezésen alapul; tanulmányával ismerkedve leginkább az irodalmi szöveg erőteljes jelenléte tűnik fel, elsősorban a szokásosnál terjedelmesebb idézeteknek és a kötelességtudó tartalomismertetésnek köszönhetően. Zsadányit olvasva szinte mindig kedvet kap az ember Djuna Barnes vagy Margaret Atwood olvasásához, a társadalmi felelősségvállalás szempontja tehát kipipálva. Csakhogy éppen a túlzásba vitt idézés és a tartalom-

ismertetés az az eljárás, vagy hogy ne mondjam, „rossz szokás”, amelyről az irodalomtudós-jelöltet az egyetemi oktatásban először „lebeszélük”. Ezen ellentmondásos eljárások – amelyek egyrészt az értelmezői alázat kifejeződései, másrészt a kutatói dilettantizmus ismertetőjegyei – Zsadányi új könyvében különös házasságra lépnek egy átfogóan érvényesíteni kívánt koncepcióval: az elhallgatásalakzatnak, kihagyásalakzatnak vagy irodalmi elhallgatásnak nevezett fenoménal.

Már a cím olvastakor kissé zavarba jöhetünk a csend, hiány, hallgatás szavak jelentésmezejének átláthatatlan gazdagságától: olyan metafizikus hívószavak ezek, amelyeknek nemcsak az értelmét lehetetlen pontosan meghatározni, hanem az általuk felidézhető tradíciók is mind nagyságuk, mind régiségük okán bénítóan fenségesnek tűnnek. Az ebből következő szükségszerű fogalmi homályosság folyamatosan a kudarc és a módszertani paródia közelében tartja a szerző értelmezési kísérleteit, amelyek viszont mindezek ellenére sem maradnak abba. Például a könyv első fejezetében az elhallgatásalakzatok „szakirodalmát” találjuk, amely öt rövidke, egyenként fél-egy oldal terjedelmű, tartalmilag egységes blokkra osztható: a mű befogadása során kitöltésre váró helyek problematikája (Ingarden, Iser, Leona Toker), klasszikus narratológiai bevezető (Genette, Prince, Booth), a hiány a formalizmusban és a strukturalizmusban (Jakobson, Lotman, Barthes), a modernitás és a negatívitás (Culler, Moses), valamint Umberto Eco és a nyitott mű. De vajon mi lehet a funkciója egy ilyen kurtá áttekintésnek? Formailag biztosan nem felel meg a tudományos értekezésekben szinte kötelező szakirodalmi bevezetőnek, mivel ahelyett, hogy szűkíteni és lefedné a problématerületet, olyan heterogén érvhalmazt hoz létre, amelyből egy egységes probléma képe egyáltalán ki sem alakul. Elsősorban persze az kelt gyanút, hogy a felsorolt „szakértők” megkeresése a témában járatlan olvasó számára sem okoz semmiféle nehézséget: Ingarden, Iser, Lotman és Jakobson előcitolására egy letett irodalomelméleti szigorlat feltétlenül kiképez, s ha